

En kulturhistorisk reise i 2010 på Ørsdalsvatnet i Bjerkreim

*

Båten M/K Ørsdølen går i turisttrafikk på vatnet, om sommeren hver søndag, og den kan og leies utenom etter behov. Det er en båtforening som driv denne trafikken, og har bygd et selskapslokale ved brygga i Lauperak som blir brukt til fødselsdager, firmafester og liknende. Dette er veldig populært og de fleste fredags- og lørdagskvelder er det opptatt her.

Båtforeningen har fått Gunnhild Vassbø (1997) til å skrive om turen, og om hva turistene får se langs vatnet. Dette er gjengitt nedenfor. I tillegg er det vist en del bilder fra stedene som omtales.

*

ODLANDSTØ

Båten Ørzdølen er bygd i 1963 i Flekkefjord, og den ble frakta til Odlandstø i seksjoner. Her ble den sett i sammen og sjøsatt.

Ørzdalsvatnet er 18 km langt og båten treng omlag en time til Ørzdalen. Vatnet er 250 meter på det dypeste og derfor er det sjelden islagt, Siste gang det skjedde var i 1835, da kjørte ørzdølane med hest og slede til kyrkja på Bjerkreim. I 1942 var vatnet islagt fra Odland til Kalveskog og siste gang det var is på vatnet var i 1986.

Den første motorbåten på Ørzdalsvatnet var «Lillegut» som ble kjøpt i 1900. Det var en liten dampbåt som hadde gått som slepebåt i Oslofjorden. Den ble halt i land i Egersund og plassert på en stor vogn. De sprettet for noen hester, men de fikk ikkje skikkelig plass og drog ujamt så det gikk ikkje. Så brukte de en stor hest og mange folk var med og hjalp. Da gikk det bedre. 60-70 mann fra fajansefabrikken fikk fri og var med, og fikk en halv flaske øl som betaling første dagen. Andre dagen fikk de så mye brennevin de klarte å drikke. Med mye strev på for smale vegger, utrygge vegkanter, skog som måtte hogges osv. kom de endelig til Odlandstø. Båten hadde lov å ta 50 personer, men mange ganger tok han mye mer. Billetten kostet 30-40 øre.

Den andre båten ble bygget i Skoredalen i tre i 1923, og den gikk i 40 år.

Dette var den forrige båten, brukt fra 1923 til 1963.

KLEPPALI

Garden Kleppali ligg lunt innenfor fjellknauser omlag 80 meter over vatnet. Den ble fraflyttet i mai 1975 og blir brukt som beite for sauer og ungdyr.

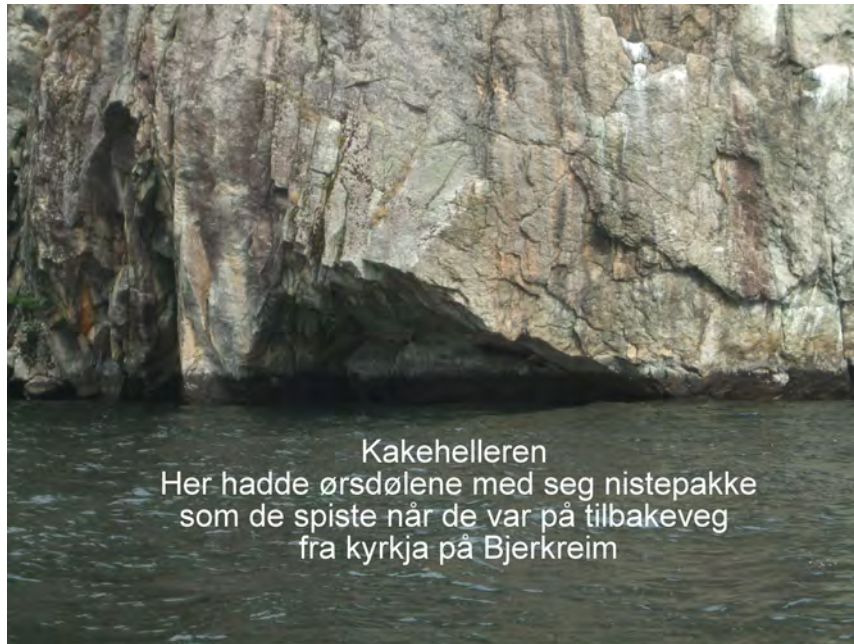
Eieren fra 1994 prøver å holde bygningene godt vedlike. Brygga er bygd i 1960-åra. Her går en kilometer lang veg opp til garden. Den gamle brygga ligg 3-400 meter lenger inne, men her er svært bratt opp til garden og det gikk mest en hel dag å få opp ett tonn kraftfor eller gjødning med hest og slede.

Huset på garden er fra 1863 og løa er fra 1926, med silo fra 1960-åra. Da løa var ny, var det en av de første i Bjerkreim der sauene gikk på lekter.

Den siste med navnet Kleppali var Viljen (1853-1937). Han hadde 4 døtre og bare en son som levde opp. Denne sonen (Alfred) reiste til USA derfor finnes etternavnet Kleppali nå bare i USA.

Den 11. mars 1852 druknet 3 barn, 13, 9, og 5 år gamle i Øyavatnet vest av garden. Noen har fortalt at de gikk gjennom isen mens de skulle jage heim sauene. Andre fortell at de var på veg heim fra skulen i Holmen.

LANDSDAL

Garden Landsdal ligg lunt til i en hole 40-50 meter over vatnet. Den ble fraflyttet i desember 1967. I 1981 ble utmarka (på omlag 2000 mål) solgt som tilleggsjord til nabogården Berland. Innmarka (på omlag 300 mål) med hus, fjøs og løe blir brukt som ferieplass og sommerbolig.

Løa på garden er bygd av eikestokker og er fra midt på 1600-tallet, og den eldste delen av heimehuset er fra 1700-tallet. Der er og et gammelt kufjos som nå er innredet til verksted og redskapshus.

Barna fra Landsdal gikk på skule på Netland i mellomkrigsåra. De vart da rodde over vatnet og gikk opp bratte lia og over til Netland.

Det veks svære eiketre i Landsdal. Før krigen vart tre store eiketre solgt til De Forenede Ullvarefabrikker på Ålgård og skulle brukes til tøyvalser. Prisen var 450 kroner.

De siste som budde på garden hadde geiter og leverte melk til meieriet på Vikeså. Etterat de flyttet fra garden bruka de Landsdal til beite for bukker. De vart ville og lot seg ikkje fanga, og levde mange år i skogen over her.

SKÅREDALEN

Her er den eneste tverrdalen til Ørdsalsvatnet og her gikk den gamle ferdselvegen fra Rogaland til Østlandet. Det var ferge som gikk over til Lauperak og derfra gikk vegen over heia gjennom Skinelddalen til Gya. Det var den gamle E39 kan en seie.

Ved vannkanten ser en rester etter en trevarefabrikk som ble dreven av brukere i Landsdal de 40 første åra av 1900-tallet. Her laget de toflebotner (treskobotner), riveskaft, rivehoved, kjerrehjul, sleder, kjerrebord og liknende. Maskinene og saga vart dreven av et stort vasshjul.

Her blei den forrige båten (Ørzdølen I) som gikk i rute, bygd i 1923 av tømmer herifra.

Den siste bjørnen som blei skoten i Bjerkreim, ble skoten i dalsiden her i 1872. Bjørnen blei frakta til Haugesund og blei nytta til festmiddag da Kong Oscar II avduka Haraldstøtta.

En mener at dronning Astrid, mor til Olav Trygvason, for denne vegen da ho rømte med lille Olav fra Obrestad på Jæren til Østlandet i år 970 omlag.

De drog og denne vegen før med store kreaturflokker som skulle østover til Kristiansand eller Drammen for å slaktes.

Få år etter at fabrikkene her var bygd, brann han ned. De mente det var gnister fra dampbåten «Lillegut» som hadde sett eld. Båten var jevnt innom etter trevare og for å få avkapp til å fyre under kjelen med. Men fabrikkene ble oppbygget igjen.

BRONNES

Her var husmannsplass under garden Dyrskog og det budde folk her i åra 1857-1892. De første årene bodde de under en heller som de hadde murt en vegg ved siden av. I 1890 brann huset opp og da måtte de bu under helleren en tid før nytt hus var ferdig. Da de flyttet fra, ble dette nye huset flyttet til Vassbø der den står den dag i dag (1997). Noen seier at huset brann når folka var i kyrkja, andre at folk var heime, og at det skjedde da kona skulle fyra i grua. Flammene stod ut av grua, og i den sterke vinden, klarte de ikke å slokke. Folk fra Lauperag så røyken og rodde over til Dyrskog for å varsle og folk fra Dyrskog gikk for å hjelpe, og folket fikk bu i Dyrskog den første tiden.

DYRSKOG

Garden Dyrskog ligg på solsidan omlag 80 meter over vatnet. Her har samme slekt ått garden siden ca. 1660. Garden vart fraflyttet i mai 1975 da brukerne flyttet til Røysland i Heskestad. Men mange somrer siden har de budd her og slått og tørket høy, og siden presset høyet i en manuell høypresse og fraktet det til Røysland. Det vart heile 3 store lastebillass med høyballer.

Her er og over 200 frukttre, mest epletre som det er 35 forskjellige sorter av.

I 1991 fekk garden Dyrskog Landbrukets Kulturlandskapspris siden de har tatt så godt vare på det gamle kulturlandskapet.

Garden er på omlag 7000 mål og herav 18 mål dyrka

Huset er bygd i 1946 av lindetre. Den eldste delen av det gamle huset var bygd i 1800 av tømmer fra Finnsnesbakkane i Sirdal. Tømmeret vart frakta på vinterføre ned Vassbølia, og ut Ørsdalsvatnet til Dyrskog. Her vart det saga på handsag. Noen av stokkene ligg enda i løa (1997).

Sauefjoset er fra 1700-tallet, bare taket er siden skiftet.

Fra 1954 til 1975 leverte de melk til meieriet på Vikeså. De hadde da en løpestreng for å frakta melkespanna ned til brygga, De hadde to sett spann, slik at når de fulle spanna gikk ned, drog de samstundes de tomme opp.

I gamle dager hadde de to-tre kyr oppe på «Øvre Legå», oppe i synsranden, og hver kveld og morgen bar tjenestejenta melka ned brekka på ryggen i en holk. En gang i 1850-åra da de kom opp til Øvre Legå hadde en bjørn drept tre kyr og skadet den fjerde og stuten. De to skada vart jaga ned til garden og slakta. Senere vart denne bjørnen drept på Malmei med gift.

Garden Dyrskog

Det gamle steinfjoseet i Dyrskog

Utsikt fra Dyrskog med Lauperak i bakgrunnen

LAUPERAK

I Lauperag er det 3 bruk i drift. Garden fikk veg i 1983, da forsvaret bygde radarstasjon på Skykula. Da vart det også slutt med båtruta til Odlandstø. Her bodd bondehøvdingen Trond Lauperak (1727-1804) og han går det mange historier om. Her gikk hovedferdselsvegen mellom Jæren og Østlandet med ferje over til Skoredalen og over heia til Gya den andre vegen. Oppi lia viser en flott steinsatt veg. For vel 1000 år siden skal dronning Astrid ha flyktet denne vegen med sonen Olav Trygvason.

Ved brygga har båtforeningen bygd et selskapslokale som blir brukt til fødselsdager, firmafester, og liknende.

Lauperak ligg på skyggesida og om vinteren er sola borte 12-14 veker.

I åra 1915 til 1921 var det et snekkerverksted ovenfor brygga. Her vart produsert enkle

møbler som pinneroler, hyller, kommoder og lignende. Det var to brødre fra Dyrskog som drev dette. De reiste heim fra USA for de var redde for å bli kalla ut i 1. verdenskrig.

Trond Lauperak (1727-1804) var den første som dyrka jordeple (poteter) i Bjerkreim. Han fikk to jordeple av en kjenning en gang han var i Stavanger og solgte smør. Disse hadde han, en i hver vott, på veg heim for at de ikke skulle fryse.

En gang kom to karer og ville panta for skatten som Trond ikkje hadde betalt. De tok da to kyr og leidde ut. Men Trond stilte seg opp utenfor fjosdøra med en stor slegge og slo kyrne ihjel. «*Ta dei nå med dokke!*», sa han.

Før når folk skulle ut og fria, sa de aldri til folk de traff hva ærend de hadde. Men da Trond var på friarferd sa han til alle han traff: «*Eg skal til Hetland og fria til henne Berte*» Og han fikk henne!

Trond kunne være gavmild. En gang hadde de på garden Klampen mista den eneste kua si og ungene gråt for nå fikk de ikke melk. Da tok Trond den beste kua si og gav dem.

KLAMPEN

Oppå haugen ser en tuftene etter garden Klampen. Denne blei fraflyttet i 1890, og siden har den vorte nyttet som sauebeite. Garden var tidligere trulig husmannsplass under Kalveskog og det var en typisk «gjennomtrekksgard»: Det budde aldri mer enn en generasjon, før de flyttet og nye brukere tok over.

Den 6. mars 1832 drukna 5 brødr, 23-41 år gamle, da de holdt på å ro skog-ved fra Lindnes. Familien stod og så på, men de hadde bare en båt så de kunne ingenting gjøre. Året før hadde den 6. broren druknet. Tre av brødrene var gifte og mange tippoldebarn og etterkommere lever etter dem i Bjerkreim og ander stader.

KALVESKOG

Tuftene etter garden Kalveskog kan en så vidt se omlag 150 meter opp i lia. Garden vart fraflyttet omlag 1893, og blir nå brukt som sauebeite. I 1864 drukna bonden Lars Stålesen da han skulle ro en ku ut vatnet. Ved Klampen skapte kua seg vrang og båten kantra. Fra gammelt av ble Kalveskog regnet som en stor gard, når en regner etter hvor mange kyr en fødde ikkje etter antall mål dyrket mark.

Kjetil Årstad fra Egersund som var stortingsmann i 1815 var fødd her på garden. En gang en gammel seilskuteskipper fra Bergen reiste forbi, sa han at han skulle ønskt at han hadde den store ura oppi her. Dette fordi at når seilskutene hadde loss i Bergen, måtte de ha ballast for å kunne seile. Derfor hadde de snøytt hele strendene for stein, og da ville skipperen gjort penger på å selja ura bit for bit (han glemte nok at han var langt inni landet).

I en lang smal to tvers over fjellet innenfor Kalveskog hadde Per Alfsen Vasssbø (1828-1900) en geit som han melket. Her var så ulendt at han måtte bera geita opp, og ho kunne heller ikkje komme derifra selv.

Lille juleafta i 1875 skjedde det en ulykke på vatnet innenfor Kalveskog. Tre ørsdøler hadde vært i Egersund og kjøpt et anker brennevin til jul, og så rodde de sammen med to andre opp vatnet. I Dyrskog kunne de høre at de sang når de rodde forbi i skumringen, men sener må det ha oppstått salgsmål, for om morgenen etter fant de båten halvfull med vatn og tre døde personer ombord. De andre hadde falt overbord og ble aldri funne.

ØRSDALEN

Til Ørsdalen hører garden Vassbø (nærmest vatnet), Eik, Hovland og Bjordal som ligg en mil inne i dalen. Det er 16 gårdsbruk i drift og det bur over 70 personer i Ørsdalen i dag (1997).

Ørsdalen fikk veg i 1973. Da hadde ørsdølane ventet lenge på veg. Rett etter krigen vart det påbegynt veg langs vatnet til Skåredalen og derfra til Vikeså. Vegen kan en sjå fra Ørsdalen og bort under fjellet. Det ble samlet inn penger og skrevet brev til stat og kommuner rundt i landet og til andre de trodde kunne yte noe. Bøndene i Bjerkreim gav kanskje 100-200 kroner hver (det var mye i 1949), og Lund kommune i Telemark skal ha bevilga 1000 kroner til vegen. Det blei likevel for lite penger og arbeidet sluttet.

Rundt 1905 blei det startet gruvedrift i Ørsdalen og den holdt med enkelte avbrudd til 1954. Spesielt under verdenskrigene var det etterspørsel etter grunnstoffa wolfram og molybden som her vart utvunnet. Det er gruveganger både oppe på og inn i fjellet fra dalsiden.

Søndag 13. juni 1897 ble 5 personer drept av et kulelyn på Vassbø. Det er sett opp en minnestein på stedet 100 år etter ulykka. De var 7 personer i følge, og de var på veg til Vassbø for å ro ut vatnet. Det var en fin dag, men på ettermiddagen hadde det skya over og vorte svært mørkt og begynt å regna. Plutselig kom et kulelyn trillende ned Vassbøbrekka og eksploderte midt i flokken. Da det kom folk til fant de 5 døde personer og vesle Julie på to år i armene til den døde mostra, mens mor hennes var svimeslått og kom til seg selv først dagen etter.

En kulturhistorisk reise
langs det 18 km lange Ørsdalsvatnet
er til endes

Søndag 11. juli 2010